

Wijzigingen voorbehouden - gesproken tekst geldt

EMBARGO TOT MOMENT VAN UITSPREKEN

TOESPRAAK VAN MR. H.A.F.M.O. VAN MIERLO OP DE
ALGEMENE LEDENVERGADERING VAN D66 TE VELDHOVEN,
ZATERDAG 30 OKTOBER 1993.

Democraten,

Over Europa spreken we vandaag even fluisterend. De Top van gisteren in Brussel laat de waarheid in al haar naaktheid zien: van het grote bevlogen ideaal is op dit moment slechts een kwartettenspel over: als ik de Eurobank krijg, heb jij Europol, geven we hem het Merkenbureau en dan gaat Milieu naar haar. En zelfs dat gaat niet eens goed. Politiek, economisch en vooral psychologisch hebben we het absolute dieptepunt bereikt en dat geeft ook weer hoop. Het programma dat we morgen bespreken zal ons niet uit dat dieptepunt halen. Dat kunnen programma's ook niet. Het is geschreven voor als we er weer uit zijn, een veer van onze mond kunnen blazen. En dan verder.

De weg uit het dieptepunt zelf kan alleen dwingend worden aangewezen door het haarscherpe perspectief van de wereldsituatie.

En de kracht om eruit te komen uit de onbetwistbare noodzaak van een nieuw élan, willen we het niet

definitief afleggen tegen bijvoorbeeld de economische explosie van het Verre Oosten. Als de Verenigde Staten hun sociale vraagstuk weten aan te pakken, en met name de volksgezondheid, dan hebben zij een kans zich overeind te houden. Als wij zouden doorgaan zoals nu dan hebben de Europese economieën geen schijn van kans. Verloren we vroeger laagwaardige arbeid aan lage lonen-landen, thans verliezen we hoogwaardige produkten en diensten aan landen die ze voor de helft van de prijs leveren. Nederland met z'n relatief hoge loonkosten, is extra kwetsbaar. De KLM overweegt haar loonstrookjes uit India te laten komen. Als we niet snel ontwaken uit die verdovende apathie dan zal de globalisering van arbeid - zoals dat heet, ons leegzuigen, zal ons sociale stelsel - de grote voorsprong van Europa op de rest van de wereld - imploderen en zal het vraagstuk van de wereldmigratie met name Europa ontredderen. En daarmee bedoel ik niet dat Europa "vol" zit, of dat Nederland "vol" zit, maar dat we alleen in een gezamenlijke Europese aanpak het migratievraagstuk kwalitatief en kwantitatief beheersbaar kunnen maken.

Volgens de algemeen aanvaarde theorie van de primaire regionale verantwoordelijkheid is het Europa als geheel dat een eerste verantwoordelijkheid heeft voor de asielzoekers uit Joegoslavië. De enige echte rechtvaardige en praktische oplossing zou een Europese verdeelsleutel zijn. Maar die werkt kennelijk alleen voor het verkrijgen van instellingen.

Intussen groeit het vraagstuk met de dag in eigen land. De huidige opvang stagneert. Er zullen nieuwe oplossingen moeten worden bedacht. Deze kunnen alleen maar werken als we in staat zijn het lot van de vluchtelingen als een zaak van ons allemaal te zien: niet alleen de aanpak, maar ook de vraag wat we met z'n allen aankunnen is een gezamenlijke en het antwoord daarop is niet te geven in een getal. Zeker is dat hoe meer je in staat bent die sfeer van gezamenlijkheid te houden, hoe meer met je met z'n allen ook aankunt. En hierin past niet dat ministers onverhoeds een kanjer van een probleem doorschuiven, zonder de oplossing erbij te leveren en evenmin dat gemeenten zich onttrekken

aan hun onmisbare aandeel.

En verder ben ik trots op het migratiehoofdstuk in ons concept-verkiezingsprogramma en op het hoogstaande en realistische minderhedenrapport van de SWB, waarvan het een neerslag is.

Het is vanuit deze visie dat de fractie mee zal zoeken naar het juiste antwoord.

Even terug naar Europa. Met opzet heb ik de situatie zo cru neergezet, omdat ik ervan overtuigd ben dat Europa onze enige laatste kans is, en alleen een helder schrikbeeld in staat is de uitdaging zichtbaar te maken en het élan op te wekken dat nodig is om weer in beweging te komen. In afwachting van dat momentum moeten wij aan het Eurocynisme van andere partijen het hoofd bieden en onze Europese koers voortzetten.

Sinds de publicatie van ons concept-verkiezingsprogramma voor de Kamerverkiezingen en eigenlijk al sinds de Algemene Beschouwingen in de Tweede

Kamer twee weken daarvoor, toen we er op een paar hoofdlijnen een voorschotje op namen, lijkt het schip van D66 in ander vaarwater te zijn gekomen. Niet dat de koers veranderd is - integendeel maar voor de buitenwereld is die zichtbaarder geworden en men is zich meer rekenschap gaan geven van de ernst, waarmee wij die koers varen naar de verkiezingen. Over die koers en dat vaarwater, wil ik een paar opmerkingen maken.

Het concept-verkiezingsprogramma komt voor rekening van de Programcommissie en ik wil beginnen met Bert Bakker en de zijnen te complimenteren met het resultaat van hun inspanning. De Tweede Kamerfractie is er gelukkig mee. Dat wil niet zeggen dat alles er al staat, zoals het er precies moet staan, maar daar hebben we de partijdiscussie voor: niet alleen over de standpunten zelf, maar ook ten behoeve van verduidelijkingen en aanpuntingen, waar die gewenst zijn en voor het opruimen van eventuele misverstanden als de tekst daar aanleiding toe geeft.

Maar zoals het er nu ligt is het een goed stuk,

dat nauw aansluit bij het door de fractie gevoerde beleid in de laatste jaren en waarin zeer herkenbaar de karakteristieke lijnen voor D66, die al lang geleden ontstonden, worden doorgetrokken; de lijnen van democratisering, ecologisering en individualisering. In dit concept, dat de herziening van Nederland op een aantal hoofdpunten pookt te beschrijven, is getracht de verzoening tot stand te brengen tussen het radicale gedachtengoed van een kleine partij en de verantwoordelijkheden van een grote partij, zonder dat het idealisme wordt prijsgegeven.

Die verzoening komt niet voort uit een mateloos verlangen naar regeren, maar uit een houding, die we eigenlijk altijd hebben gehad, ook in de oppositie. In dit program wordt niets prijs gegeven van de politieke identiteit, die wij de laatste tien jaar in de fractie hebben hoog gehouden met een voor iedereen zichtbare genuanceerde, soms gematigde, soms radicale positionering. En het is op dié identiteit dat kiezers reageren in toenemend vertrouwen.

Eind augustus publiceerde het CDA haar concept-verkiezingsprogramma en stelde voor negen miljard te bezuinigen. Kort daarop kwam de Partij van de Arbeid met haar concept en stelde voor acht miljard te bezuinigen. Korte tijd later kwam de VVD. Die ging er tussen in zitten en telde ze bij elkaar op: zeventien miljard. Het deed me denken aan het verhaal dat een tachtigjarige Engelse Lord mij eens vertelde. Het speelde in de dertiger jaren en het ging over slagschepen. Hij zei het zo: " We had a terrible problem. Government wanted to build three dreadnoughts, Parliament wanted to build only two dreadnoughts. We finally compromised on five."

Overigens het markante aan deze uitspraak is dat zij symbool staat voor een consensus-democratie die in Engeland juist niet en in ons land juist wel voorkomt. Consensus, of sociale rust werd en wordt vaak verkregen door de verschillende verlangens gewoon bij elkaar op te tellen. Het kleinste gemene veelvoud dus als compromis. Op den duur wordt alles onhanteerbaar.

Dat terzijde.

Toen kwam D66 en wij zeiden dat het tien miljard moest worden. Dat is het bedrag dat je nodig hebt om het financieringstekort met anderhalf procent terug te brengen, de lastendruk met twee procent en om een bescheiden beleidsimpuls van drie miljard mogelijk te maken. Aan die doelstellingen is niet veel heroïek te ontleen. Het is het allernoodzakelijkste en eigenlijk is iedereen het daarover eens.

De werkloosheid stijgt immers op dit moment met achtduizend mensen per maand. En dat is nog niet eens het echte slechte nieuws. Dat is dat ook bij een toeneming van de economische groei, de werkloosheid blijft stijgen. De gezamenlijke conclusie is dat de kosten van arbeid drastisch omlaag moeten. Vandaar dat die verkiezingsprogramma's op dit punt zo sterk op elkaar lijken. Dat is winst. Maar des te onbegrijpelijker is dat de coalitie niet in staat was om meteen de aanval te openen daar waar de arbeid het duurst wordt gemaakt, dat is in de eerste schijf van de inkomstenbelasting.

Onder dit kabinet is het tarief opgelopen van 35

tot 38,25 procent. Dat móet terug, daar is ieder het over eens. Dat zal ook gebeuren, want volgend jaar zijn er verkiezingen en dus is het zeker dat er door de coalitie daarvóór een zak snoep zal worden uitgedeeld. Toespelingen op een belastingmeevaller, die een belastingverlaging mogelijk maakt, worden openlijk geuit. D66 zei: als de plannen voor de komende vier jaar zo overeenstemmen, als die tariefverlaging er toch komt, als die bezuinigingen toch moeten plaatsvinden, haal dan die tariefverlaging naar voren: doe het nú, dan beïnvloed je nog de sociale partners, help je de loonmaatregel te voorkomen, bevorder je de werkgelegenheid.

We deden bezuinigingsvoorstellen, ons open stellend voor alternatieven. Kabinet en coalitie kwamen met de ene smoes na de andere om zich te onttrekken. Hun houding kwam in feite neer op: blijf met je handen van onze zak snoep af. Wöltgens zei letterlijk: D66 wil de belastingverlaging op haar naam zetten en ons voor de dekking laten opdraaien. Het is een manier van zien.

Ik ben bij dit incident wat uitvoeriger stil blijven staan, omdat het precies het pre-campagne klimaat weergeeft dat er nu heerst en dat de Algemene Beschouwingen totaal domineerde. Aandacht voor het budget 1994 en de economische situatie, waarop nú een antwoord moest worden gegeven, was er nauwelijks. De concept-verkiezingsprogramma's waren veel belangrijker dan de begroting en op basis daarvan werd een ideologisch debat ontwikkeld met een sterk regressief karakter: ik waande me terug in de zeventiger jaren en lang daarvoor. Het leek of de Partij van de Arbeid en de VVD geen moment ongebruikt wilden laten om hun antithese in mens en maatschappijbeeld tot onverzoenbare hoogten op te poetsen. Het CDA hield zich koest en liet af en toe middels een rilling van één van haar vleugels, merken hoe ontvankelijk ze was.

In dat ideologische debat zou ik op twee punten iets willen zeggen over de positie van D66. Het eerste betreft de tegenstelling tussen nivellering en denivellering oftewel tussen de verkleining en

de vergroting van de inkomensverschillen.

Opvallend is dat in het ideologisch dispuut maatregel en totaalbeleid met elkaar verward worden. Het CDA stelt in haar concept-verkiezingsprogramma tenminste vier belangrijke maatregelen voor, die alle vier een sterk denivellerende werking hebben. Voor alle vier afzonderlijk valt iets te zeggen. Maar de combinatie, de optelsom levert een zwaar denivellerend beleid op, dat voor ons niet aanvaardbaar zou zijn. Maar het CDA laat na met zoveel woorden te zeggen dat het voor een zware denivellering is.

De VVD keert zich met ouderwets dogmatisme tegen iedere nivellerende maatregel. Ik heb het de heer Bolkestein, gevraagd naar z'n oordeel over een bepaalde maatregel, ooit zo horen zeggen: "Volgens mij heeft die maatregel een nivellerend effect en dus is de VVD tegen, want liberalen zijn tegen nivellering."

In deze houding wordt het oordeel over het hele

beleid zelfs verlegd naar dat over iedere maatregel afzonderlijk. In feite wordt hiermede het voeren van een inkomenspolitiek door de overheid ter verkrijging van evenwichtige inkomensontwikkelingen, onmogelijk gemaakt. Want je kunt erover twisten hoe groot inkomensverschillen mogen zijn, maar één ding is zeker: nooit ingrijpen betekent altijd denivellering. Zo is de oerwet van de jungle. En alleen ingrijpen kan matiging brengen in die denivellering. Dat wil dus per definitie zeggen dat soms een nivellerende maatregel nodig is - niet om egalisatie van de inkomens te verkrijgen, maar om de ongebreideldheid van de denivellering in te dammen. Ik weet dat we de macht om in te grijpen in de inkomensontwikkeling niet moeten overschatten. Door de internationalisering van economische processen neemt de greep van de nationale overheden daarop steeds meer af. En daardoor ook de macht om die denivellering in te dammen. Maar juist daarom is de totale afwijzing van iedere denivellerende maatregel zo krampachtig. En ook zo

onverantwoord, tenzij men de totale wildgroei van de economische verhoudingen zou voorstaan, maar ook de VVD zegt dat niet met zoveel woorden.

D66 is voor een evenredige inkomensontwikkeling. Maar het is niet een primaire overheidstaak om de meest gewenste inkomensverhoudingen tot stand te brengen. Het is wel een primaire overheidstaak ervoor te zorgen dat er redelijke bestaansminima zijn voor hen die daarvan noodzakelijkerwijs afhankelijk zijn. Inkomenspolitiek behoort in ieder geval daaraan functioneel te zijn. En als de koopkracht van de minima gaat dalen, dan zal met behulp van nivellerende maatregelen zoveel mogelijk die daling ongedaan moeten worden gemaakt. Naarmate men daar minder in slaagt, is denivelleringsring uit sociaal oogpunt ook minder gewenst.

Een tweede punt in het ideologisch debat: de rechtsstaat. Niet zozeer de rechtsstaat zelf, alswel het kostbaarste, maar ook het breekbaarste bezit daarvan, het evenwicht tussen de rechtshandhaving in de gemeenschap en de rechtsbescherming van het individu daarbinnen. Tussen die twee elementaria is per definitie een spanning. Een spanning die groter wordt als de gemeenschap zich meer bedreigd voelt, omdat de onveiligheid op straat toeneemt, of omdat de georganiseerde misdaad toeneemt, en zeker wanneer beide toenemen.

Een afdoend antwoord vraagt dan om meer financiële middelen, andere organisaties, betere technieken, meer mensen en misschien ook andere procedures.

De toenemende criminaliteit vinden wij zeer verontrustend en met andere fracties hebben we de afgelopen jaren gezocht naar de juiste antwoorden. Maar iedere maatregel hebben we wel kritisch getoetst aan dat kostbare evenwicht. Wij beseffen hoe verleidelijk het is - zeker voor bestuurders - om bij beperkte geldmiddelen de versterking van de middelen voor de rechtshandhaving te zoeken in een

bepierking van de rechtsbescherwing van de indivi-
duen. En dus toetsen wij iedere maatregel in het
openbaar in het debat aan die evenwichtsnorm met
kritische vragen - bedenkingen - bijstellingen -
en tenslotte in een afweging die leidt tot meestal
steun en soms de onthouding daarvan aan voorstel-
len van de regering.

Dit bevalt de Minister van Justitie niet. Die
heeft liever applaus dan een voortdurende kriti-
sche dialoog over dit evenwicht. In een interview
in De Volkskrant van twee weken geleden gaat hij
nog verder: hij verwijt ons altijd te beginnen met
op dat punt moeilijkheden te maken en noemt ons
geen steunpilaar in de bestrijding van de misdaad.
Voor de veiligheid konden we maar beter niet mee
regeren in een volgend kabinet. De bewaker van de
rechtsstaat neemt hier de gedaante aan van een
partijpoliticus, die op angstgevoelens van de
burgers inspeelt. Gerrit Jan Wolffensperger heeft
hem al van repliek gediend bij de begrotingsbehan-
deling van Justitie, maar ik wil het nog wel eens
zeggen vanuit mijn verantwoordelijkheid.

Het zal me eerlijk gezegd voorlopig een zorg zijn wat de minister denkt van ons meeregeren en überhaupt zal de vraag of wij wel of niet regeren nul komma nul invloed hebben op onze rechtsopvatting, die in een langdurige liberale traditie wortelt. Deze zullen wij altijd voorop stellen. De minister kan dus gerust zijn: voor een kabinet waarin dat niet kan, hebben wij geen belangstelling. En wie er straks in een kabinet zitten, dat zien we wel na de verkiezingen. En tot aan dat moment zou het heerlijk zijn als er iets minder luidruchtig met die alarmbel wordt omgesprongen en misschien iets meer wordt gedaan dat dat overbodig maakt. Er is natuurlijk alle recht en zelfs plicht voor gezagsdragers om te waarschuwen voor wat er reëel aan de hand is, maar men dient beducht te zijn voor het gevaar dat een sfeer ontstaat, waarin de burger het gevoel heeft dat de misdadigers het al voor het zeggen hebben in dit land en de overheid met lege handen staat. Per slot van rekening mag de minister al jarenlang in ieder geval van ons meer geld uitgeven dan hij doet, voor meer politie, meer techniek, meer cellen, betere organisatie en

ga zo maar door. En tenslotte vraag ik me af of het de minister werkelijk ontgaat dat wij niet de enigen zijn met onze opvatting en dat een groeiend deel van zijn eigen vakgenoten, de rechtsbeoefenaren, met opgetrokken wenkbrauwen het debat van de minister volgt.

Ik heb er behoefte aan op een paar punten het beeld over het concept-verkiezingsprogramma recht te zetten, waar het in de kritiek is krom getrokken. En dan bedoel ik natuurlijk niet het commentaar van het PvdA-lid Stekelenburg, die in één oogopslag had gezien dat het program zo vlak was als het Hollandse landschap. Want die corrigeerde dat beeld zelf door meteen daarop moord en brand te schreeuwen bij de eerste oneffenheid in dat landschap: het niet automatisch toepassen van de Algemeen Verbindend Verklaring.

Nee, ik doel op het commentaar van de Partij van de Arbeid, bij monde van de heren Wöltgens en Rottenberg, die de gelegenheid aangrepen een proe-

ve van eensgezindheid af te leggen door een gezamenlijke vertekening van het D66-concept program voor hun rekening te nemen.

Er is geen sprake van dat wij ons achteraf verenigen met het door het kabinet gevoerde WAO-beleid, dat vanuit een fout uitgangspunt is vertrokken, geleid heeft tot een formidabele achterstand in het terugdringen van het volume van het aantal arbeidsongeschikten, en uitgemond is in een wet, die z'n doel voorbijschiet en waarmee eigenlijk niemand tevreden is. De vraag is alleen: wat doe je met gebakken peren? Het gelijk dat je had blijft niet ten eeuwige dage het vanzelfsprekende alternatief voor het gevoerde beleid, dat mislukt is.

Alleen al door het verstrijken van de tijd is het simpelweg terugdraaien van indertijd genomen verkeerde beslissingen een oplossing die per definitie tekortschiet. En dus ga je zoeken naar een nieuwe lijn, die zo dicht mogelijk ligt bij de uitgangspunten die je hebt gehanteerd: alle nadruk op een volumebeleid, dat tot maximale arbeidsparticipatie leidt en daarnaast ruimhartigheid voor

wie echt op een uitkering zijn aangewezen. Een opvatting, die je nu terugvindt in een grote meerderheid van de Kamercommissie over de bijstand, die daarover deze week heeft gerapporteerd.

Het is om die reden dat we ernstig aandacht willen geven aan de voorstellen van de Commissie-Buurmeijer, die in deze richting gaan.

Met drie kanttekeningen: voor de gedeeltelijk arbeidsongeschikten is nog niet op alle vragen een bevredigend antwoord gevonden. Ten tweede is het onzeker of voor de hoofdlijn van Buurmeijer ook een meerderheid in het parlement komt. En ten derde zul je hoe dan ook in ieder geval nog een tijd afhankelijk zijn van de wetgeving die er nu ligt. En om die reden staan er in het concept-program ook nog een paar extra randvoorwaarden die wij aan die wet willen stellen zolang zij functioneert.

Wie uit deze behandeling van de ontstane situatie leest dat wij ons achteraf verenigen met het gevoerde beleid, doet aan beeldvervalsing.

Hetzelfde geldt de ontwikkeling van de uitkeringen

en de koppeling aan de lonen. Ook D66 is voor een evenredige inkomensontwikkeling en beschouwt het streven om de uitkeringen met de lonen te laten meegroeien als dat even kan als een zaak van beschaving. Maar het moet wel mogelijk zijn. In het perspectief van de komende jaren moet het als praktisch uitgesloten worden geacht dat de randvoorwaarden worden vervuld die de toepassing van een automatische koppeling rechtvaardigen. De verhoudingen werkenden - niet werkenden holt achteruit. Wij vinden dat je dan geen valse vooruitzichten moet wekken, eerlijk moet zeggen wat er naar alle waarschijnlijkheid niet inzit, maar ook eerlijk zeggen wèlk perspectief wèl realistisch is en welke inspanning de minima wèl van je mogen verwachten: vijftig procent van de stijging van de lonen en zoveel mogelijk beschermende maatregelen bij daling van hun koopkracht. Als we dat kunnen realiseren zijn de minima beter af dan de afgelopen drie jaar. En als de Partij van de Arbeid dan concludeert dat we een links beleid hebben voorgestaan en nu een rechts programma maken, dat is dat niet alleen niet waar, maar dan maakt zij zich

vatbaar voor de tegenwerping dat het kennelijk andersom moet: rechts beleid voeren en dan een links programma maken.

En wat dat beleid betreft, maak ik me zorgen over de laatste maanden van dit kabinet, met name op het punt van het milieu, waarvoor de aandacht altijd in de verdrukking dreigt te komen als het economisch tegen zit.

We staan in deze periode voor een reeks lastige beslissingen: de invoering van een regulerende energieheffing, een nieuw Nationaal Milieu Beleidsplan, de Betuwelijn, de Hoge Snelheidslijn, boren in de Waddenzee, Schiphol. In enkele maanden nemen we, in moeilijke economische omstandigheden, beslissingen over de kwaliteit van onze leefomgeving, die niet alleen ons maar ook vele generaties na ons aangaat. Het was ons wat waard geweest als al die beslissingen niet tegelijkertijd genomen hadden behoeven te worden.

Wat was er veel gewonnen als het kabinet het nieuwe NMP reeds bij de begroting voor 1994 had aangeboden, zoals wij hebben gevraagd. Het had het

kader kunnen zijn, waarbinnen al die lastige afwegingen hadden kunnen worden gemaakt. Nu komt het als mosterd na de maaltijd.

En wat had het een hoop gescheeld als het kabinet reeds in 1994 een voorzichtig begin zou hebben willen maken met de invoering van de energiehelling voor midden- en kleinverbruikers. Een eerste stap. Maar dat is niet gebeurd, zodat we het straks allemaal in één keer voor onze kiezen krijgen. Met als risico dat de lobby wordt gevoed die zegt: we hebben het beste voor met het milieu, maar je kunt nu eenmaal niet alles tegelijk willen.

Het probleem met al die beslissingen is dat compromissen zo slecht denkbaar zijn. Ik heb vorig jaar bijvoorbeeld over de Betuwelijn al gezegd: hij zal duurzaam zijn of hij zal niet zijn. De Tweede Kamerfractie is er van doordrongen dat de aanleg van de Betuwelijn zowel voor Rotterdam als voor allerlei andere "aangetakte" distributiecentra van groot belang is. Wij willen best verant-

woordelijkheid nemen voor de aanleg, maar niet op basis van de plannen zoals ze er nu liggen. De Betuwelijn wordt voor minstens honderd jaar aangelegd, en je kunt niet de hele volgende eeuw buitensporig belasten met de begrotingsproblemen voor 1994.

Wat zal er in deze periode terechtkomen van een herziening van onze democratie? Volgende week beginnen in de Tweede Kamer de eerste debatten over de Commissie-Deetman. Het is niet uitgesloten dat er op de punten van bestuurlijke vernieuwing een paar echte resultaten komen (ministeriële verantwoordelijkheid, verzelfstandiging bestuurslichamen, reorganisatie departementen). Maar helaas is er reden voor laaggespannen verwachtingen op het punt van het functioneren van ons democratisch systeem, dat is dus de gekozen Minister-President, ons kiesstelsel, de gekozen burgemeester en het referendum. Het is niet uitgesloten dat op die punten de berg tenslotte een muis gaat baren, zo er al überhaupt gebarnd wordt. In ieder

geval is de illusie gewekt dat het nog wat zou kunnen worden: collega Brinkman brak een lans voor het referendum, de vraag is: wat gaat hij ermee doen ? Brinkman brak ook een lans voor de gekozen burgemeester, maar wat gaat hij ermee doen? Ik kan mij toch niet voorstellen dat hij straks het strijdperk zal moeten betreden met alleen maar gebroken lansen.

Ook de VVD heeft zomaar in z'n concept verkiezingsprogramma een pleidooi voor het referendum gehouden. Een beetje vreemd pleidooi weliswaar, maar toch. Alleen heeft collega Bolkestein het voor zijn fractie alvast maar afgeschoten.

Het rapport van de werkgroep-de Koning, aan wie de vraagstukken in de relatie kiezer-gekozene was opgedragen, werd een grote teleurstelling. Waar de Commissie-Deetman zich op het uitgangspunt had gesteld dat de relatie kiezer-gekozene verstoord was, nam de commissie-de Koning als uitgangspunt dat er niet zoveel mis was in die relatie. Vanaf dat moment kon de rest van het werk niet anders meer dan een mislukking worden. Iedere creatieve

impuls tot vernieuwing heeft van het begin af aan ontbroken. De gekozen Minister-President vond men zo mal, dat ze het niet eens serieus in overweging wilden nemen en het punt uitbesteedden in een minderheidsstandpunt.

Met deze uitvoering is het rapport op een paar essentiële punten z'n doel voorbijgeschoten.

Ik heb nog niet alle hoop opgegeven, maar voor mij staat in ieder geval vast dat deze zaken voor D66 nog lang niet van de agenda af zijn. De opvatting dat een meer directe democratie absoluut noodzakelijk is om de kloven te overbruggen die door het wegvallen van ons zuilenstelsel zijn ontstaan, behoort zo wezenlijk tot ons gedachtengoed over overheid en burgers, over macht en legitimatie, dat ze vanzelfsprekend in ons programma blijven staan, als we ze in deze discussieronde niet zouden kunnen binnenhalen. In een democratie is het heel eenvoudig: je probeert een meerderheid te krijgen door andere partijen te overtuigen. Lukt dat niet dan probeer je je een handje te laten helpen door de stembus. En met name het referen-

dum, dat zo'n wijd verbreide steun in de bevolking heeft, zou bij afwijzing in de Kamer wel eens een heel belangrijke rol kunnen gaan spelen in de verkiezingscampagne, en daarna in de formatie.

En daar zijn we bij de campagne. Twee weken geleden was er in Bodegraven een bijeenkomst, waar Lennart van der Meulen, onze campagneleider, zo'n vierhonderd man bijeen had gekregen, uit alle delen van het land: plaatselijke campagneleiders zeg maar. Ik zou ook komen om wat inspirerends tegen ze te zeggen. Maar ik voelde mij die ochtend wat bedrukt, zoals je dat in dit vak kunt hebben, door een wat hoge concentratie negatieve publiciteit. Een tv-uitzending de vorige avond, waar de honden geen brood van lustten of misschien alleen honden, en een beschouwing in een ochtendkrant, waar je niet vrolijk van werd. Een mens is maar een wankel evenwicht. Vooral als niemand kijkt. Ik dus een beetje ongemakkelijk naar Bodegraven. Daar zaten die vierhonderd man. Het was evident dat de meesten geen flauw idee hadden van wat een politieke campagne is. Maar daar zaten ze: onschuldig

als dieren, stralend als goden en met een rotsvast vertrouwen in de juistheid van de zaak. En toen dacht ik: wat zit je toch te zeuren en toen gebeurde het omgekeerde van wat de bedoeling was: ik kreeg de inspiratie van hen en kon die toen weer kwistig teruggeven. Herverdeling van pep.

Het geeft mooi de wederzijdse afhankelijkheid weer , waar wij de komende maanden voor komen te staan. Zolang de polls zo hoog zijn zullen we ons erop moeten instellen dat we ze van alle kanten voor de kiezen krijgen. We moeten ons daar niet door laten ontmoedigen. Ook niet als de polls gaan dalen, wat heel goed mogelijk is. In Den Haag beseffen we maar al te goed dat het landelijk beeld van D66 voornamelijk dáár gemaakt wordt en dat dat beeld ook een overheersende rol speelt bij de gemeenteraadsverkiezingen, hoe vervelend dat ook mag zijn. Aan de andere kant zult u - in de afdelingen - goed moeten beseffen dat plaatselijke blunders wel degelijk het plaatselijk verkiezingsresultaat substantieel kunnen verminderen en ster

ker nog dat speciaal in onze kwetsbare positie iedere majeure plaatselijke affaire een krachtige doorstraling kan hebben naar het algemeen landelijk beeld van D66 en dat sterk nadelig kan beïnvloeden. In positieve zin kan dat ook, maar helaas veel minder sterk.

Die verwevenheid brengt met zich mee dat we ons in de komende maanden moeten voorbereiden op het voeren van drie campagnes met z'n allen. De gemeenteraden zullen op de steun van de Kamerfracties kunnen rekenen, zoals wij voor de Kamerverkiezingen volledig moeten kunnen rekenen op de afdelingen. Zonder u kunnen wij niets. En dat geldt evenzeer voor de verkiezingen voor het Europese Parlement. En dat kan ook, want het vertegenwoordigend niveau mag verschillend zijn: het produkt dat we in de aanbieding hebben is hetzelfde: D66, een houding in de politiek. Openheid en eerlijkheid is misschien het moeilijkste, maar ook het meest de moeite waard. Niet meer beloven dan je waar kunt maken, niet proberen meer te zijn dan je bent.

En als het even kan: ook niet minder.